

Türk Özel Sektörünün Irak Kürdistanı'ndaki Dönüştürücü Gücü Harekete Geçirilmelidir

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın dün başlayan Irak ziyareti birçok ilke şahit oluyor. Ziyaretin ilk gününde Bağdat'ta Başbakan Maliki ve diğer merkezi hükümet yetkilileri ile yapılan görüşmelerin ardından, bugün de Necef'te Şii dünyasının en etkili din adamlarından Ayetullah Ali Sistani ve Erbil'de Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin (KBY) Cumhurbaşkanı Mesud Barzani ile görüşmeler yapılacaktır. Ziyaretin her üç bölümü de Irak'taki siyasi bütünlüğün sağlanması açısından oldukça anlamlı. Ancak, özellikle KBY'ye Başbakan düzeyinde gerçekleştirilen ziyaretin Türkiye ekonomisi açısından büyük bir önemi bulunmaktadır.

Irak'la Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler Saddam rejiminin devrilmesinden sonra çok önemli bir artış göstermiştir. Irak pazarı, 2010 yılında gerçekleştirdiğimiz 6 milyar doların üzerindeki ihracatla en önemli dördüncü pazarımız haline gelmiştir. Türk özel sektörünün yatırımlarını ve ürünlerini Irak'ın tamamında görebilmek mümkündür. Ancak, ikili ekonomik ilişkilerde KBY'nin oldukça önemli bir yeri vardır. Ticaretin ve yatırımların çok büyük bir bölümü görece istikrar ortamından dolayı bu bölgededir.

Bu notun amacı Türkiye ile KBY arasındaki ekonomik ilişkileri özetlemek ve KBY'nin önümüzdeki dönemdeki büyüme potansiyelini ortaya koymaktır. Böylece, KBY'ye Başbakan düzeyinde gerçekleştirilen ziyaretin önemi ve olası ekonomik etkileri daha kolay anlaşılacaktır.

¹ <http://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/34/Sarp+Kalkan>

İkili ekonomik ilişkilerin ve ticaretin dönüştürücü karakteri

Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin son yıllardaki sosyoekonomik gelişimine bakıldığında, Irak'ın geri kalanının oldukça ilerisinde olduğu gözlenmektedir. KBY'nin diğer bölgelerden farklılaşmasında üç önemli faktörden bahsetmek mümkündür.

Bunlardan ilki, KBY'nin uzun yıllara dayanan kendini yönetebilme kabiliyetidir. Irak'ın geri kalanında Bağdat yönetiminin etkisi oldukça baskınken, KBY'de ilk bölgesel meclis 1972'de kurulmuştur. Saddam rejiminin baskısıyla bölgesel meclis kapansa da Barzani ve Talabani aileleri önderliğinde bir yerel yönetim geleneği devam etmiştir. Birinci Körfez Savaşı sonrasında 1993'ten itibaren ise sürekli özerk bir yönetim altyapısı kurulmuştur.

20 yıla yaklaşan özerk yönetim deneyiminin de etkisiyle Saddam rejiminin devrilmesi sonrasında politik istikrarsızlık da KBY'de görece sınırlı olmuştur. Etnik ve mezhepsel çatışmalar az yaşanmış ve sosyoekonomik kalkınmaya daha fazla zaman ve kaynak ayrılabilmiştir.

KBY'nin Irak'ın geri kalanına göre daha hızlı kalkınmasında bir diğer önemli etken ise Türkiye'ye yakınlığıdır. Türkiye, yatırımcıları ve işgücü ile KBY'nin yeniden yapılanmasından oldukça büyük bir rol üstlenmiştir. Resmi rakamlara göre 2010 sonu itibarıyla 740 Türk firması KBY'de faaliyet gösterirken, 20-25 bin civarında vatandaşımız KBY'de çalışmaktadır.

2003 sonrasında Türk müteahhitler ve inşaat malzemeleri üreticileri bölgenin yeniden inşa sürecinde aktif bir rol üstlenmiştir. Ancak, yatırımlar inşaat sektörüyle de sınırlı kalmamış, son dönemde Türkiye'den yatırımcıların demir-çelikten eğitime kadar birçok alanda ciddi yatırımlar yaptıkları gözlenmiştir.

Ayrıca Türk şirketlerinin KBY bölgesindeki petrol üretim faaliyetlerinde aldıkları aktif rol de dikkati çekmektedir. KBY'de 2010 sonu itibarıyla verilen 40 üretim lisansının 14'ünde 4 farklı Türk şirketi konsorsiyum lideri veya ortağı olarak yer almaktadır. 17 farklı ülkeden şirketlerin yer aldığı petrol üretim pastasında ABD şirketleri 11, İngiliz ve Kanadalı şirketlerin ise 8'er lisansta yer aldıkları göz önünde tutulduğunda Türk şirketlerinin başarısı daha çarpıcı olarak gözler önüne serilmektedir.

Türkiye'nin KBY ekonomisi üzerindeki etkisi müteahhlik ve üretim yatırımlarıyla da sınırlı değildir. Türkiye'den gelen ürünlerin KBY'nin tüketim harcamalarında da oldukça önemli bir payı vardır. Gıda ürünlerinin önemli bir çoğunluğu Türkiye'den gelmektedir. Ancak, son dönemde modern alışveriş merkezlerinin açılmasıyla hazır giyimden mobilyaya kadar farklı sektörlerdeki birçok Türk markalı tüketim malının KBY pazarında hakimiyet kurduğunu söylemek mümkündür.

Bu durumu dış ticaret rakamlarıyla da izleyebilmek mümkündür. Türkiye'nin Birinci Körfez Savaşı öncesinde en önemli ticari partnerlerinden bir olan Irak'a ihracatı 445 milyon dolar civarındadır. Savaş ve ambargo döneminde ikili ilişkiler sıfır noktasına kadar gerilemiş; Saddam rejiminin yıkılmasından sonra ise hızla artmıştır. 2010 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin Irak'a ihracatı 6 milyar doların üzerine çıkmayı başarmıştır. Böylece Irak, Almanya, İngiltere ve İtalya'dan sonra dördüncü ihracat pazarımız haline gelmiştir.

Tablo 1. Sektörel bazda Türkiye'nin Irak'a İhracatı (1989-2010)

Türkiye'nin Irak'a İhracatı (1989)	ABD Doları	%	Türkiye'nin Irak'a İhracatı (2010)	ABD Doları	%
Demir ve çelik	165,067,863	37.2%	Demir ve çelik	712,130,032	11.8%
Meyve ve sebzeler	42,700,622	9.6%	Elektrik makineleri ve aletleri	508,474,530	8.4%
Tekstil ürünleri	40,653,817	9.2%	Hububat, hububat ürünleri	501,278,249	8.3%
Elektrik makineleri ve aletleri	16,285,985	3.7%	Taş, çimento, cam, seramik vb. maddeden eşya	425,350,289	7.0%
İlk şekillerde plastikler, döküntü ve hurdalar	14,411,247	3.2%	Demir, çelik vb. metallerden eşya	370,272,867	6.1%
Kağıt,karton ve kağıt hamurundan eşya	13,104,226	3.0%	Meyve ve sebzeler	337,005,699	5.6%
Demir, çelik, bakır ve diğer adi metallerden eşya	12,470,533	2.8%	Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamül eşyalar	248,618,230	4.1%
Taş, çimento, cam, seramik vb. maddeden eşya	10,670,683	2.4%	Mobilya:yatak takımı,yatak payandaları ve yastıklar	206,854,698	3.4%
Uçucu yağlar, kozmetik, tuvalet müstahzarları	10,296,605	2.3%	Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamları	183,189,685	3.0%
Demir ihtiva etmeyen maddenler	10,104,143	2.3%	Kağıt,karton ve kağıt hamurundan eşya	173,884,435	2.9%
İlk şekilde olmayan plastikler	9,088,852	2.0%	Giyim eşyası ve bunların aksesuarları	173,362,358	2.9%
Haberleşme cihazları ve araçları	9,057,389	2.0%	Tekstil ürünleri	173,206,249	2.9%
Diğer genel endüstri makina/cihazların aksamları	8,777,904	2.0%	Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	155,568,180	2.6%
Mantar, odun ve kereste	8,283,487	1.9%	Uçucu yağlar, kozmetik, tuvalet müstahzarları	145,175,807	2.4%
İnorganik kimyasal ürünler	7,559,274	1.7%	İlk şekilde olmayan plastikler	135,355,212	2.2%
Süt, süt ürünleri ve yumurtalar	6,090,147	1.4%	Et ve et ürünleri	135,153,602	2.2%
Giyim eşyası ve bunların aksesuarları	6,081,955	1.4%	Petrol, petrolden elde edilen ürünler	128,782,078	2.1%
Et ve et ürünleri	5,941,909	1.3%	Motorlu kara taşıtları	121,546,113	2.0%
Başka yerde belirtilmeyen çeşitli mamül eşyalar	5,531,035	1.2%	Sanayi için makineler ve aksamı	114,807,261	1.9%
Sanayi için makineler ve aksamı	5,058,355	1.1%	Elektrik enerjisi	99,724,036	1.7%
Irak'a Toplam İhracat (1989)	445,362,940		Irak'a Toplam İhracat (2010)	6,042,549,876	

Kaynak: TÜİK, Comtrade

Aynı dönemde ihracat sepetimizde de önemli miktarda çeşitlenme gözlenmiştir. 1989'da 10 milyon doların üzerinde ihracat yaptığımız 10 sektör varken, 2010 yılında bu rakam 39'a çıkmıştır. Türkiye, 800'ün üzerinde farklı mal grubunu Irak'a satarak Irak pazarında birçok sektörde rekabetçi hale gelmiştir.

Ticaret desenindeki çeşitlenme ve bununla birlikte gözlenen know-how transferi KBY bölgesinde kademeli bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirmektedir. Tüketim kalıplarında hızla gözlenen değişim sosyal yaşama da yansımaktadır. Bir başka deyişle Türk özel sektörü KBY'nin sosyoekonomik dönüşümünde kilit bir rol üstlenmiş konumdadır. Hızlı gelişim ve dönüşüm sürecinin önümüzdeki yıllarda da artması beklenmektedir.

Zengin kaynaklar ve hızla gelişen tüketim talebi

Genel olarak Irak'ın ve bölgesel olarak da KBY'nin hızlı gelişiminde petrol gelirlerinin ve bunun sağladığı zengin kaynakların önemli bir etkisi bulunmaktadır. 2010'da KBY'nin 9 milyar doların üzerindeki gelirlerinin hemen hemen tamamına yakını Irak'ın toplam petrol gelirlerinin yüzde 17'sinden oluşmaktadır. Petrol gelirlerinin ardından en önemli gelir kalemi gümrük vergileridir.

Bu kaynağın harcanmasında genel olarak 70-30 kuralı uygulanmaktadır. Bütçenin yüzde 70'i cari harcamalara, yüzde 30'u ise yatırım harcamalarına aktarılmaktadır. Geçtiğimiz yıl 5,6 milyar dolar cari harcamalara harcanırken, 3,5 milyar dolar civarında bir kaynak yatırımlara tahsis edilmiştir. Bunun da 1 milyar doları yeni projelere, 2,5 milyar doları ise halen devam eden projelere aktarılmıştır.

Şu anda 9 milyar dolar civarında bedeli olan 2,472 kamu yatırımı devam etmektedir. Özel sektörün de çoğunluğu konut olmak üzere 13 milyar dolara yakın yatırımı olduğu tahmin edilmektedir.

Bütçe giderlerinin önemli bir kısmını oluşturan cari harcamaların büyük bir kısmı ise maaş ödemeleri ve sosyal desteklerden oluşmaktadır. Maaş ödemelerinde hali hazırda çalışan personele yapılan ödemeler dışında savaş gazilerine, şehit yakınlarına yapılan ödemeleri de saymak mümkündür. Böylece bir kişinin birden fazla kanaldan maaş alabildiği ve vatandaşların büyük bir çoğunluğunun maaş alabildiği bir sistem oluşmuştur.

Maaş ödemelerinin dışında sosyal desteklerin de kapsamı oldukça geniştir. Her vatandaşın gıda ve temel ihtiyaçları kamu kaynaklarından karşılanmaktadır. Konut edinmeyi desteklemek adına ücretsiz arazi tahsisleri yanında konut edindirme fonuna her yıl 100 milyonlarca dolar aktarılmaktadır.

Tüm bu destekler ve harcamalar sürekli ve hızlı gelişen tüketim talebini de beraberinde getirmektedir. Yaşam kalitesinin artırılması yönünde siyasi bir tercih bulunmaktadır. Erbil başta olmak üzere Süleymaniye ve Dohuk'ta açılan alışveriş merkezleri ve diğer sosyal donatı alanları bunun en önemli göstergesidir. Tüketim talebindeki bu hızlı büyüme KBY'nin kısa sürede bir cazibe merkezi olmasını sağlasa da çalışma kültürünün oluşmasını ve piyasa mekanizmasına dayalı bir rekabet ortamının gelişmesini olumsuz etkilediği dikkati çekmektedir.

Tüketim talebinin sürdürülebilirliği açısından önümüzdeki yıllara ilişkin bütçe gelirleri oldukça önemlidir. Merkezi hükümet bütçesinin gecikmesinden dolayı ancak Mart ayının başında bölgesel meclise sevk edilebilen 2011 yılı bütçesine göre KBY'nin bütçe gelirleri 10.5, bütçe giderleri ise 11.8 milyar dolar civarındadır. Bütçe gelirleri petrol fiyatlarının 2011'de ortalama 76.5 dolar düzeyinde olacağı varsayımıyla yapılmıştır. Son dönemde petrol fiyatlarındaki artışla birlikte gelirden ciddi bir sıçrama beklemek mümkündür.

2010-2014 dönemi için yayınlanan Ulusal Kalkınma Planı verilerine göre Irak'ın toplam bütçe gelirlerinin 2011-2014 döneminde 58 milyar dolardan 83 milyar dolara çıkması beklenmektedir. Aynı dönemde KBY'nin de gelirlerinin 10 milyar dolardan 14 milyar dolara çıkması öngörülmüştür.

Tablo 2. Irak Merkezi Bütçe ve KBY Bütçe Tahminleri

ABD Dolan		Petrol Fiyatı	Petrol Gelirleri	Diğer Gelirler	Merkezi	KBY
					Bütçe Gelirleri	Bütçe Gelirleri
Ulusal Kalkınma Planı 2010-2014	2011	63	52,889	4,810	57,699	9,809
	2012	68	62,050	5,431	67,481	11,472
	2013	68	69,496	5,852	75,348	12,809
	2014	68	76,942	6,329	83,271	14,156
Revizyon Tahminleri TEPAV	2011	105	88,148	4,810	92,959	15,803
	2012	105	95,813	5,431	101,243	17,211
	2013	105	107,310	5,852	113,162	19,238
	2014	105	118,808	6,329	125,136	21,273

Kaynak: Irak Ulusal Kalkınma Planı (2010-2014), TEPAV Hesaplamaları

Son dönemde petrol fiyat artışları ve bu fiyatların kalıcı olarak yüksek kalacağına ilişkin görüşler çerçevesinde Irak'ın ve KBY'nin bütçe gelirleri Tablo 2'de yeniden tahmin edilmiştir. Buna göre 2011'de KBY'nin bütçe gelirleri 15,8 milyar dolara kadar çıkabilecektir. 2014 yılına kadar ise bütçe gelirlerinin 21 milyar dolara kadar büyümesi mümkündür. Bu da 4 yıl gibi kısa bir sürede KBY'nin tüketim potansiyelinin 2010'daki düzeyinin iki katına çıkabileceğini göstermektedir.

Siyasi istikrar önemli, ancak temel prensipler üzerinde mutabakat sağlamak

Bu potansiyelin kullanılabilmesi ve Türk özel sektörünün genel olarak Irak, özel olarak da KBY'deki faaliyetlerini artırabilmesi için önemli bir ön koşul ise siyasi istikrarın sürdürülebilirliğidir. Burada siyasi istikrarsızlığı iki başlık altında incelemek mümkündür.

Bunlardan ilki Kürdistan Bölgesel Yönetimi içindeki siyasi istikrardır. Bölgedeki iki önemli güç olan Barzani ailesi liderliğindeki KDP ile Talabani ailesi liderliğindeki KYB'nin yıllarca süren güç mücadelesi ve çatışma sonrasında güç birliğine gitmesi, istikrarın sağlanması açısından son derece önemlidir. Ancak, çatışma döneminde yaşananların unutulması uzun sürecek gibi gözükmektedir. Üst yönetimde birlik olsa da aşağılara doğru Erbil-Dohuk vilayetleri, Süleymaniye vilayetinden farklılaşmaktadır.

2009 yılındaki son seçimlerde Gorran (Değişim) Hareketi'nin Süleymaniye'de neredeyse oyların yarısını elde etmesi de bunun en önemli göstergesidir. Kaldı ki son günlerde Gorran Hareketi'nin önderliğinde başlayan protestolar Süleymaniye'den KBY'nin diğer bölgelerine yayılmaktadır. Yolsuzluk, yoksulluk, işsizlik gibi ekonomik problemlere ve anti demokratik uygulamalara karşı başlayan protestolar, Orta Doğu'nun diğer bölgelerinin aksine bir rejim değişimi talebi değildir. Protestoların mevcut düzen içinde kişilerin ve uygulamaların değişmesine yönelik bir karakteri bulunmaktadır.

KBY açısından siyasi istikrarsızlık riski yaratabilecek bir diğer unsur ise bölgenin üçüncü dönem başbakanının kim olacağıdır. Bölgenin ilk Başbakanı Neçirvan Barzani döneminde yeniden yapılanmaya ilişkin birçok reform hayata geçirilmiştir. Altyapı ve imar çalışmalarına hız verilmiş, piyasa dostu bir ekonomik düzene geçiş sağlanmıştır. Daha sonraki dönemde KYB kontenjanından Başbakan olan Barham Salih döneminde reformlar yavaşlansa da kamu idaresinin ve beşeri sermayenin güçlendirilmesine ve kural hakimiyetinin yerleştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır.

Şimdi kafalardaki en önemli sorulardan biri Barham Salih sonrası dönemde KDP kontenjanından kimin Başbakan olacağıdır. Ancak, her kim başbakan olursa olsun piyasa ekonomisine dayalı, batıya açık ve Türkiye ile yakın ilişki içinde bir ekonomik büyüme modelini benimseyeceğine ilişkin oturmuş bir yargının olması önemlidir.

KBY'nin istikrarını tehdit edebilecek ikinci önemli unsur ise Irak merkezi hükümeti ile ilişkilidir. Özellikle merkezi hükümetin kuruluşunun gecikmesi geçtiğimiz yıl KBY'nin petrol ihracatını durdurmasına neden olmuş ve mali sıkıntı yaşanmıştır. Merkezi hükümetin kurulması sonrasında 2011'in Şubat ayı içinde KBY'nin yeniden petrol ihracatına başlaması konusunda karar alınmıştır.

Önümüzdeki dönemde üç alanda merkezi hükümet ile KBY arasında anlaşmazlıklar çıkabilecektir. Bunlardan ilki petrol gelirlerinin paylaşılması ve belirlenmesine ilişkindir. Her iki bölgenin kontrolündeki alanlarda ne kadar petrol üretildiği ve ihraç edildiğine ilişkin saydamlık sorunları olduğu belirtilmektedir. İkinci konu uzun süredir konuşulan nüfus sayımı ve buna bağlı olarak gelir paylaşım esaslarının yeniden belirlenmesidir. Nüfus sayımına dayanarak KBY'nin gelirden aldığı yüzde 17'lik payın artması veya azalması durumunda anlaşmazlık çıkma ihtimali bulunmaktadır. Üçüncü risk alanı da tartışmalı bölgeler konusudur. Kerkük başta olmak üzere bir dizi bölgenin KBY bölgesine dahil edilmek isteniyor olması merkezi hükümet ile KBY arasında her an risk oluşturabilecektir.

KBY'nin karşı karşıya olduğu tüm bu siyasi istikrarsızlık ihtimallerine karşın bölgenin istikrarını koruyabileceği yönünde ciddi bir kanı mevcuttur. Burada en önemli varsayım da kişiler değişse de piyasa dostu ve modern demokrasiyi referans alan yaklaşımın devam edeceğidir. KBY'nin son 20 yıldır attığı adımlar ve özellikle 2003 sonrasında gerçekleşen ekonomik reformlar bu varsayımın güçlü olduğunu göstermektedir.

Yatırım ortamına ilişkin ciddi iyileşmeler göze çarpıyor

Görüldüğü üzere KBY bölgesi 2003 sonrası dönemde piyasa ekonomisine geçiş anlamında oldukça önemli ilerleme sağlamıştır. Bu gelişmede özellikle 2006'da Neçirvan Barzani'nin Başbakan olmasından sonra atılan adımların oldukça büyük yeri vardır. Türkiye'nin 1980 sonrasında Özal reformlarıyla küresel ekonomiye entegre olmaya başlamasına benzer bir şekilde KBY de son 5 yıllık dönemde bölgeye özgü tüm istikrarsızlık unsurlarına rağmen sağlıklı bir yapıya kavuşmuştur.

Bu gelişmenin temelinde de Temmuz 2006'da yani Neçirvan Barzani'nin Başbakan olmasından sadece 4 ay sonra yasalaşan yatırım kanununun oldukça önemli katkısı vardır. Kürdistan Yatırım Kurulu tarafından "bölgenin en yatırımcı dostu" yasası olarak lanse edilen yasa ile Irak merkezi yasalarından çok daha liberal bir çerçeveye kavuşulmuştur. Yasayla yabancı yatırımcılarla yerli yatırımcıların yasalar karşısında eşit muamele görmesi, yabancıların projelerin tamamına sahip olabilmesi, yabancıların yatırım amaçlı arazi alımının serbest olması ve yabancıların KBY'deki tüm kazançlarını istedikleri zaman yurtdışına çıkarabilmeleri garanti altına alınmıştır.

Bunun dışında yasayla proje bazlı yatırım desteklerine de imkan sağlanmıştır. Buna göre projesi beğenilen yatırımcılara ücretsiz arazi tahsisi ve üretime başlamalarını takiben 10 yıl vergi muafiyeti sağlanmıştır. Ayrıca, yatırım malları ithalatına ve 10 yıl boyunca alacakları ara girdilere gümrük muafiyeti verilmiştir.

KBY'de yatırım ortamına ilişkin iyileştirmeler yatırım kanunu ve teşvikleri ile de sınırlı değildir. Hukukun üstünlüğü ve yargı sürecinin etkinliği açısından son derece ciddi iyileşmeler sağlanmıştır. Mevzuata uygun faaliyet gösteren ve kurallı, sözleşmeyle iş yapan işadamlarının hakları hukuki koruma altındadır. Ancak, küçük/orta boyutlu ve genellikle sözleşmesiz ticaret yapan Türk işadamları açısından aynı hukuki korumadan bahsedebilmek mümkün değildir.

Ancak, bu kamu alımlarında ve yatırımlarında tam olarak saydam bir sistemin olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Yönetimdeki üst düzey yöneticilere yakınlık ihale sürecinde ve uygulama aşamasında halen avantaj sağlamaktadır. Bu nedenle birçok etkili kamu yetkilisinin yabancı yatırımcılarla ortak hareket ettiği yaygın olarak dile getirilen bir tespittir. Bu durum bölgede kural hakimiyetinin tam olarak oturmadığını göstermektedir. Ancak, Türkiye'den gidecek firmalar için bu ortam yabancı değildir. Bu da diğer uluslararası rakiplerine karşı bir avantaj yaratabilecektir.

Ancak halen yatırım ortamına ilişkin ciddi kısıtlar bulunuyor

Tüm bu gelişmelere rağmen KBY bölgesinde sağlıklı bir yatırım ortamından bahsetmek mümkün değildir. Özellikle sanayi alanında yatırım çekebilmek için ciddi kısıtların olduğu gözlenmektedir.

Yatırım önündeki engellerin ilki üretimi destekleyecek yeterli elektrik enerjisinin bulunmamasıdır. 1991'de 2 saat olan günlük elektrik kullanımı bugünlerde 14-16 saate kadar çıkmıştır. Son 10 yılda faaliyete alınan 11 üretim ve 96 dağıtım santrali ile kapasite hızla artırılmaya çalışılmaktadır. Ancak üretim hızla artsa da talep artışını karşılayabilecek noktada değildir. 2011 yılında yeni proje bütçesinin %60'ını oluşturan 553 milyon dolar elektrik üretimine ayrılıyor olsa da elektrik enerjisine ilişkin sıkıntının kısa sürede bertaraf edilebilecek gibi görünmemektedir. Hızlı üretim artışına rağmen talebin karşılanamamasında elektrik israfının da önemli boyutlarda olmasının ciddi bir etkisi vardır. Elektrik israfının artışında da oldukça uzun bir dönemde elektriğin ücretsiz olmasının etkisi oldukça büyüktür.

Yatırım ortamı önündeki ikinci önemli engel nitelikli işgücüdür. Bölgenin neredeyse son 20-30 yılının tamamının çatışma ortamıyla geçmiş olması eğitim altyapısını oldukça zayıf bırakmıştır. Son dönemde atılan adımlarla eğitim altyapısında ciddi bir gelişme sağlanmıştır. 1991'de 1,320 okulda 550 bin öğrenci eğitim alabilirken, 2010'da okul sayısı 5,500'e öğrenci sayısı ise 1 milyon 400 bine çıkmıştır. Son dönemde hayata geçirilen iki projeye aktarılan 220 milyon dolar ile hem okul sayısının hem de yüksek lisans derecesine sahip öğrenci sayısının artırılması hedeflenmektedir.

Ancak tüm bu gelişmelere rağmen işgücünün mevcut beceri seti sanayi ve hizmetler sektörlerinin ihtiyaç duyduğu beceri setini karşılamaktan son derece uzaktır. Ayrıca sosyal desteklerin son derece fazla olması niteliksiz işgücünün bile maliyetinin çok artmasına sebep olmaktadır. İşgücüne ilişkin bir diğer önemli sıkıntı ise devamlı çalışma alışkanlığı olmadığı için çalışma kültürünün yerleşmemesidir. Günlük çalışma süreleri oldukça azdır ve bu da işgücü verimliliğini oldukça olumsuz etkilemektedir.

Yatırım ortamına ilişkin bir diğer önemli kısıt da bankacılık sistemine ilişkin sorunlardır. Bölgenin 10'larca milyar dolarlık ticaret hacmine rağmen bugüne kadar uluslararası nitelikte sağlıklı bir ödemeler mekanizması kurulamamıştır. Ticaretin büyük bir bölümü

nakit parayla yapılmaktadır. Akreditif, teminat mektubu gibi mekanizmaların kullanılmaması Türk ihracatçıların açık hesapla mal satmalarına neden olmakta, bu da ihracatçılarımızın riskliliğini artırmaktadır.

Son dönemde 4 Türk bankası (Ziraat, İş, Vakıf ve Al Baraka) Erbil'de şube açmak üzere çalışmalarını hızlandırmıştır. Ayrıca, HSBC Bank yerel bir bankanın hakim hisselerini alarak ciddi bir atılım gerçekleştirmiştir. Ancak, tüm bu gelişmelere rağmen sistemin işler hale getirilmesi ve ekonominin geneline yayılması oldukça uzun vakit alacak gibi gözükmektedir.

İkili ilişkilerin gelişmesi Türk özel sektörü için önemlidir

Görüldüğü üzere Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkiler hızla artmaktadır. Özellikle Irak Kürdistanı ile Türkiye arasındaki ticaret ve Türk özel sektörünün bölgede gerçekleştirdiği yatırımlar, KBY'nin dönüşümünde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Irak'ın petrol gelirlerinin önümüzdeki yıllarda artacağına ilişkin öngörüler, Irak'ın Türkiye için daha da önemli bir pazar haline geleceğini göstermektedir.

Irak'a ve özellikle Irak Kürdistanı'na Başbakan düzeyinde gerçekleştirilen ziyaret ise ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bugüne kadar Irak ile ekonomik ilişkilerin gelişmesi çoğunlukla özel sektörün inisiyatifi ile gerçekleşmiştir. Bu da özellikle büyük yatırımlarda Türkiye'nin hak ettiği rolü almasını engellemiştir. Bugünden itibaren atılacak adımlarla yatırım planlarında iki ülkenin birlikte çalışması ve büyük Türk yatırımcıların Irak pazarında daha kolay yer edinmesi sağlanabilecektir.